

Віктор ЗАРУБА

НАШЕ МИНУЛЕ

Студій з історії України книга п'ята

Дніпро | ЛІРА | 2024

ПРЕДСТАВНИКИ РОДУ АБАЗ У ПРИДНІПРОВ'Ї КІНЦЯ ХVІІІ–ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Пробандом українського дворянського роду Абаз був боярин та державний діяч Молдови Андрій Абаза. За нашою версією, яку викладено у доволі об'ємному дослідженні¹, народився він на зламі 1629/30 рр. А згідно з твердженням молдавського історика Сергія Бакалова², предтеча цього роду, батько Андрія, Абаза-Старший прибув до Ясс 28 вересня 1639 р.³ з нареченою господаря Василе Лупу Катериною Черчезе (Черкешенкою). Із ним, у дуже юному віці, як дворянин у почті домни, приїхав і Андрій Абаза. Близько 1654 р. він одружився із донькою впливового боярина, придворного виночерпця Докула (Докулі син Симона) Сафті (Safta). А вже у 1655 р. у подружжя з'явився первісток – син Ілля. Після одруження, як державний діяч у феодальній ієрархії князівства Молдови, А. Абаза посідав досить високі, впливові та відповідальні титуловані посади: другого стольника (1655); камераша – постільничого (1657); другого шульцера – камергера (1660); скарбника (1670), великого вістерника – скарбничого (1671); другого ключара (30.01.1678), ворника – податківця (1680) та ін. Означеним пересвідчуємося, що він повільно сходив службовими щаблями, доходючи до одного з найвищих. Дружина А. Абази Сафта Докул, народивши більше восьми дітей, померла в Яссах 20 грудня 1683 р. і Андрій залишився вдівцем на 24 роки. Чи одружувався він вдруге – наразі не відомо. У цьому ж шлюбі вижили четверо дітей: сини Ілля, Іон і Симон та донька Анна. Достовірно також відомо, що Андрій Абаза помер на початку січня 1707 р. і 11 січня того року похований біля

Заруба В. М.

3-35 Наше минуле. Студій з історії України книга п'ята. Дніпро: Ліра, 2024. 236 с., іл.

У пропонованому п'ятому збірнику нарисів з історії України, автор, на підставі широкого кола архівних та вже опублікованих джерел, вдається до детального дослідження та наукового аналізу витоків міста на Дніпрі з козацької слободи Половиці, до історії навчальних закладів Катеринослава через спогади їхніх вихованців. А також документального вивчення родоводів Абрамовичів, Синявських та молдавських родин Абаз і Моцоків, які осіли й розрослися в Україні. Подається багато нових історичних фактів з історії міст і сіл: Катеринослава, Дворічного Кута, Моцоківки-Подольського, Слюзівки-Павлівки, Албуловки та ін. Долучено вагомий документальний додаток та ілюстрації. Книжка буде цікава та корисна науковцям і викладачам історії, краєзнавцям, працівникам архівних установ, бібліотек, музеїв.

Для оформлення обкладинки використано репродукцію картини Івана Айвазовського «Чумацька валка в українському степу напровесні».

УДК 94(477.63)

ISBN 978-617-8519-09-4

© Заруба В. М., 2024

© ЛІРА, 2024

¹ Заруба В. М. Абазино-молдавський рід Абаза (Абазидів) в історії та культурі України. В кн.: Заруба В. М. Історико-генеалогічний збірник. Студій з історії України книга четверта. Дніпро: Ліра, 2021. С. 20–124.

² Bacalov Sergiu. Boierimea Țării Moldovei la mijlocul sec. al XVII-lea–începutul sec. al XVIII-lea: (studiu istorico-genealogic). Chișinău, 2012. 468 p. P. 404–409.

³ Заболотная Л. П. Екатерина Черкешенка – жена господаря Василия Лупу. Судьба одной женщины в истории Молдовы. *Кавказология. Электронный журнал*. Нальчик: Кабардино-Балкарский ГУ. 2017. № 1. С. 223.

головної церкви в Сучавському монастирі. Зберігся надгробок його поховання⁴. Маєтності, за заповітом, успадкували діти.

Старший син Андрія і засновник нашого дворянського роду Іліє Абаза найбільше спричинився до історичних подій та до розбудови цього великого і розгалуженого роду. Перебуваючи на державній службі як придворний боярин, 18 грудня 1699 р. атестований ворником Бутушайским⁵ Молдавського князівства⁶. Означена посада на той час ще мала практичне застосування. Призначений на неї князем (господарем) урядовець мав представляти державні інтереси у місті та повіті. До його функцій входило стеження за збором податків, виконанням містянами повинностей і утриманням господарських маєтків. Також за відсутності князя управляв його помістями, виконував адміністративні, судові та військові функції. Тобто, був досить помітною, вагомою та впливовою персоною на певній території. Згодом (як і інші практичні посади) ворник втратив свою практичність і перетворився на почесний титул і чин придворної феодальної знаті Молдови.

Відомо, що перші роки нового XVIII ст. ознаменувалися початком широкомасштабної Північної війни, у яку поступово втяглися і дунайські князівства. Після полтавської катастрофи 1709 р. сюди прибув шведський король Карл XII, а також козацькі війська очолювані гетьманом І. Мазепою, а потім П. Орликом. Перед молдавською аристократією виникли непрості питання і примарні перспективи – як свого часу у 1708 р. і перед козацькою елітою. Ще напередодні походу Петра I на Прут і Ясси, посол царя в Константинополі П. А. Толстой встановив таємний зв'язок з князем Дмитром Кантемиром, наобіцявши золоті гори молдавським нобілям у разі переходу на московський бік. А ті й повірили.

Ілля Абаза підтримав свого господаря і, як його представник, разом із Іоном Мерескулом, наприкінці грудня 1710 р. у Києві таємно зустрівся з царем і передав йому пропозиції Д. Кантемира щодо укла-

дення угоди⁷. 17 травня 1711 р. зі спеціальним універсалом до молдавських феодалів звернувся командувач московської армії фельдмаршал Б. П. Шереметев. Він закликав усіх, хто бажає звільнити Молдову від турків, відмовитися від присяги султану, взятися за зброю і вступити до лав Петрової армії. Але при цьому, перехід І. Мазепа на бік нового суверена москалі чомусь виклинали і називали зрадою.

Також першим із бояр Ілля Андрійович зголосився вступити на московську службу. І коли 25 травня 1711 р. царські війська вже вели бої в тоді польському місті Яворові, йому був наданий чин полковника російської армії⁸. Однак Прутський похід виявився невдалим для Петра I і 12 липня 1711 р. біля села Вадул Хушілор він підписав мирну угоду з Османами на ганебних для себе умовах. Відтак Ілля Абаза зі своєю великою родиною і опинився у Харкові, де восени 1711 р. розквартировано молдавські полки, які цар вирішив розселити по Слобожанщині⁹. Дмитро Кантемир отримав титул «світлішого князя», велику пенсію, а також всі юридичні права над прибулими з ним молдаванами. Царським указом від 9 червня 1712 р. (з доданим іменним списком) молдавським дворянам у Харківському та Ізюмському полках подаровано 710 дворів у семи селах, відібраних у опального генерал-майора Федора Шидловського¹⁰. Маєтки ці склалися із садиб 633 малоросійських, 42 російських і 35 українських переселенців із Правобережжя. Означене підтвердили сім жалуваних грамот від 18 жовтня 1712 р.¹¹

Ворник Ілля Абаза отримав окрему персональну грамоту, якою Петро I пожалував йому 40 дворів у селі Кут¹² (Дворічний/Волоський)

⁷ Очерки внешнеполитической истории Молдавского княжества (последняя треть XIV–начало XIX в.). Кишинев: Штиинца, 1987. С. 245–246.

⁸ Байер Готлиб-Зикфрид. История о жизни и делах молдавского господаря князя Константина Кантемира. Москва: В университетской типографии Н. Новикова, 1783. С. 373.

⁹ Письма и бумаги императора Петра Великого. Том 11. Часть 2. Москва: Наука, 1964. С. 62–63. Мышлаевский А. З. Война с Турциею 1711 г. Прутская операция. Сборник военно-исторических материалов. Вып. XII. СПб., 1898. С. 183. Багалея Д. И. Очерки из истории колонизации степной окраины Московского государства. Москва, 1887. С. 526–529.

¹⁰ Байер Г.-З. История о жизни и делах молдавского господаря. С. 365–367.

¹¹ Байер Г.-З. История о жизни и делах молдавского господаря. С. 368–369.

¹² Колишня слобода Дворічний Кут, а потім поміщицьке село Волоський Кут, нині село Дворічний Кут у складі Солоницівської громади, Харківського району, Харківської області.

⁴ Bacalov S. Boierimea Țării Moldovei. P. 408–409.

⁵ Нині м. Ботошані у південній частині Буковини, адміністративний центр сучасної Румунії.

⁶ Bacalov S. Boierimea Țării Moldovei. P. 409–411.

Харківського полку (див. додаток 1)¹³. Насправді ж у його власності опинилося 46 дворів¹⁴. З огляду на те, що він мав у Молдові і на ту велику родину, яку привів за собою, маєтності ці були мізерні. У джерелі від 5.09.1724 р. згадана вся його рідня, яка жила із ним у Куті: сам він, «полковник Илья Андреев сын Абаза – 60 лет; у него дети Луппол – 30 лет, Константин – 17 лет, Николай – 13 лет; у Луппола дети: Иван – 3 лет, Дмитрий – 2 лет. Да оной же полковник Обоза в сказке объявил, что сын его Евстрат – 23 лет, в Санкт-Петербурхе при доме светлейшаго князя Кантемира»¹⁵.

Вочевидь, що необлаштоване життя у Дикому полі здавалося йому примітивним, безглузким і нецивілізованим. Тому починаючи від 1722 р. полковник Абаза (а разом із ним Сулжер, Моцок та ін¹⁶.) вчиняє кілька спроб отримати прощення у султана Османської імперії Ахмеда III і дозвіл від царя повернутися на батьківщину в Молдову. На початку 1727 р. він таки отримав від Таємної ради Катерини I милість залишити Російську імперію із чотирма синами (мабуть без Євстратія, який прилаштувався при дворі Д. Кантемира). Але приїхавши до Києва, щоб оформити паспорти, він якось дивно зненацька не очікувано захворів і потрапив до монастирської лікарні Києво-Печерської Лаври. Відчуваючи наближення смерті, сповідався, прийняв чернечий постриг і помер у травні 1727 р. Похований в печерах лаври як монах Іларіон¹⁷.

Шлюб Іллі Андрійовича був багатодітним. Його дружина, Сафта Русул, за одними свідченнями з якихось причин не поїхала у вигнання і померла в Яссах у 1713 р. А за іншими – у 1713 р. згадана живою, як Єлизавета Федорівна Русулова, мешканка слободи Дворічний Кут Харківського полку. На 1718 р. уже як покійна. З огляду на те, що останнє дитя подружжя народилося у 1712 р. (тобто вже в Україні) друга версія є більш вірогідною.

У родині один по одному з'явилося 11 дітей: Марія (1687 р.), Катерина (1687 р.), Лук'ян (Лукул) (1691 р.), Костянтин 1-й (1692 р.), Іван (Іон) (1695 р.), Параскева (1699 р.), Аксинія (1702 р.), Костянтин 2-й (1705 р.), Євстратій (1706 р.), Анна (1710 р.) та Микола (1712 р.). Тобто, шестеро синів та п'ятеро доньок¹⁸. Більшість дітей Ілля Андрійович, вже у вигнанні, пошлюбив із представниками молдавської знаті, яка повтікала з Кантемиром: Лукула із Катериною Стурзою, Іона із Олександром Моцок, Євстратія із Аксинією Казимир, Костянтина 2-го з Марією Прокопівною Карайман-Куликовською, а найменший Микола одружився (ймовірно вдруге) з представницею української козацько-старшинської еліти: із уже двічі вдовою, але ще молодою Тетяною Герасимівною Кованько, поклавши початок великій українсько-молдавській родині¹⁹. Означені сини найбільше спричинилися до розгалуження роду Абаз в Російській імперії, а відтак і до розпросторення нащадків Іллі Андрійовича, утворивши п'ять великих гілок роду, історія яких тією чи іншою мірою триває і сьогодні. З них із Придніпров'ям найбільше пов'язали свою долю нащадки Івана (Іона) Ілліча та Олександрів Моцок. І насамперед їхнього старшого сина Костянтина, діти, онуки та правнуки якого найбільше представлені в Катеринославі та Катеринославській губернії родинами вже його синів – Дмитра, Никандра та Євграфа Костянтиновичів Абаз.

В ході архівної евристики дослідження цього роду, нами виявлено чотири справи, які дають можливість зазирнути у побут молдавських

¹³ Байер Г.-З. История о жизни и делах молдавского господаря. С. 371. Шидловский С. И. Материалы для очерка служебной деятельности Шидловских в Слободской Украине 1696–1727 гг. СПб., 1896. С. 118. Багалей Д. И. Материалы для истории колонизации и быта степной окраины Московского государства. Том 1. Харьков, 1886. С. 218.

¹⁴ Цвиркун В. И. Материалы, относящиеся к истории молдавских семей, которые уехали с Дмитрием Кантемиром в Россию. *Revista de istorie a Moldovei*. № 2 (70). Chişinău, 2007. P. 97.

¹⁵ Цвиркун В. И. Материалы. P. 100.

¹⁶ Байер Г.-З. История о жизни и делах молдавского господаря. С. 395. Протоколы, журналы и указы Верховного Тайного Совета 1726–1730 гг. Част VII (январь–июнь 1729 г.). *Сборник Русского исторического общества*. Том 94. СПб., 1894. С. 88.

¹⁷ Руммель В. В., Голубцов В. В. Родословный сборник русских дворянских фамилий. Том 1. СПб.: Издание А. С. Суворина, 1886. С. 1. Барсуков А. Обзор источников и литературы русского родословия: По поводу книги П. Н. Петрова «История родов русского дворянства». СПб., 1887. С. 17. Багалей Д. И. История Слободської України. Харків: Основа, 1990. С. 38. Федорченко В. Дворянские роды, прославившие отечество: Энциклопедия дворянских родов. Красноярск, 2003. С. 11.

¹⁸ Dragnev Demir, Eşanu Andrei. Familia Abaza în Rusia. Noi contribuții documentare. *Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”*, V. Iași, 1993. 1–2. P. 165. Bacalov S. Boierimea Țării Moldovei. P. 410–411.

¹⁹ Байер Г.-З. История о жизни и делах молдавского господаря. С. 373–378. Dragnev D., Eşanu A. Familia Abaza în Rusia. P. 165. Bacalov S. Boierimea Țării Moldovei. P. 410–411, 414–415.

вигнанців в Слобожанщині в останні десятиліття XVIII ст. Виявлені документи, які ми хочемо наразі увести до наукового обігу, стосуються Марини Осипівни Абази (за 1768 р.)²⁰, Костянтина Івановича Абази (1777 р.)²¹, Тетяни Герасимівни Абази (1779 р.)²² та її сина від першого шлюбу Гаврила Васильовича Ольховського (1779 р.)²³. В двох останніх йдеться про звільнення підданих Тетяни Абази, ув'язнених за несплату подушного, а також про повернення коштів, які заборгував капітан Г. Ольховський (1748–31.05.1778) напередодні своєї раптової смерті. Дві ж перші стосуються спору за ліс між поміщиками Дворічного Кута Абазами та жителями слободи Люботина²⁴. Насамперед звернемо увагу на справу про тяжбу з люботинцями Костянтина Абази – старшого сина Івана Абази та Олександрі Моцок.

Народився Костянтин Іванович у 1732 р. в Дворічному Куті. Служив в Угорському гусарському полку, брав участь у Семирічній війні. У відставку вийшов поручиком і на 1777 р. виконував обов'язки краснокутського комісара. Свого часу одружився з донькою поручика і дворянина Ярославської губернії Миколи Арнаутова Дарією (1747 р. н.) і мав з нею у шлюбі більше десятка дітей. Був поміщиком у Дворічному Куті, де 11 червня 1795 р. помер і похований. Маючи у цьому селі садиби та млини, родина Абаз з доброї ласки поселян користувалася і суміжними громадськими угіддями – водопоями, сінокосами, левадами, а також лісом, який здавна належав мешканцям сотенного містечка Люботина. Але після виходу у 1765 р. імператорського указу про чітке і задокументоване розмежування поміщицьких, казенних та колективних володінь, Кость Іванович оголосив люботинський ліс своїм. Проте, слобожани вчинили спротив. Тому він, 4 квітня 1777 р.

звернувся до Слобідсько-Української губернської канцелярії з чолобитною на ім'я імператриці Катерини II, в якій повідомляв, що люботинські жителі чинять щодо нього сваволлю і просив дати йому указ на володіння лісом з заборонаю слобожанам посягати на ту його маєтність (див додаток 14)²⁵.

За розпорядженням Слобідсько-Української губернської канцелярії, згідно з чинним на той час законодавством (див. додаток 15), у справі було негайно вчинено розшук і проведено опитування місцевих жителів²⁶. За її указом (дорученням) мешканців сіл Люботина, Ольшани²⁷ та Дворічного Кута опитали комісари: валківський²⁸ Лук'ян Місков, люботинський Василь Верещагін та ольшанський Василь Пономарьов.

Вже 6 квітня 1777 р. із Валківського комісарства за підписом секунд-майора Л. Міскова надійшов рапорт²⁹. У ньому зазначено, що в ході з'ясування справи на місці виявилось, що згідно з царською грамотою, копію якої представлено (див. додаток 1)³⁰, І. Абаза мав право володіти лише тим, чим володів Федір Шидловський. А за свідченням старожилів, генерал Шидловський ніколи не володів люботинським лісом, який належав слобожанам – козакам і вільним поселенцям. Отже і поручик Костянтин Абаза не має права претендувати на той ліс.

13 квітня до губернської канцелярії надійшов і рапорт поручика В. Верещагіна від 12 квітня³¹, який повідомив, що згідно з наказом провів на місці слідство у справі. Присутніми були валківський та ольшанський комісари, а також сторонні люди під присягою. Останні вказали межі спірного володіння люботинського лісу, на що претендує поміщик К. Абаза і чим володіли Абази до 1765 року. Також він зазначив, що про означене буде доповідати і валківський комісар Місков, який не підписався під тим обшуком і під вказаною у ньому

²⁰ ЦДІАК. Ф. 1710 (Слобідсько-Українська губернська канцелярія). Оп. 2. Спр. 466. Про затвердження нерухомого майна за поміщицею М. О. Абазою. 1768 р. А. 1–8.

²¹ ЦДІАК. Ф. 1710. Оп. 2. Спр. 1606. Про спір за ліс жителів м. Люботина з поміщиком К. І. Абазою. 1777 р. А. 1–18.

²² ЦДІАК. Ф. 1710. Оп. 2. Спр. 1973. Пропозиції губернатора на прохання поміщиці Т. Г. Абази звільнити її підлеглих за несплату подушного податку. 1779 р. А. 1–5.

²³ ЦДІАК. Ф. 1710. Оп. 2. Спр. 1984. Про стягнення боргу з поміщика М. І. Абази, не сплаченого його пасинком, який уже помер. 1779 р. А. 1–7.

²⁴ Люботин – нині місто у Харківському районі, Харківської області, центр Люботинської міської громади.

²⁵ ЦДІАК. Ф. 1710. Оп. 2. Спр. 1606. А. 1–1зв.

²⁶ ЦДІАК. Ф. 1710. Оп. 2. Спр. 1606. А. 2а–4.

²⁷ Ольшана – нині село Дворічанського району, Харківської області.

²⁸ Валки – нині місто в Богодухівському районі, Харківської області.

²⁹ ЦДІАК. Ф. 1710. Оп. 2. Спр. 1606. А. 5–5зв.

³⁰ ЦДІАК. Ф. 1710. Оп. 2. Спр. 1606. А. 6–7.

³¹ ЦДІАК. Ф. 1710. Оп. 2. Спр. 1606. А. 8.

межею. Означене було підтверджено присягою, хресним цілуванням і рукоприкладанням мешканців і старожилів села Люботина³², які також стверджували, що спір з Абазами мав місце і супроводжувався насиллями, грабунками та побоями з обох сторін. Їхні свідчення підписали тільки комісари Василь Пономарьов та Василь Верещагін.

У той же день, 13 квітня до канцелярії надійшов також і рапорт секунд-майора і комісара Лук'яна Міскова³³, датований 10 квітня. Він повідомив, що провівши слідство з'ясував, що той ліс здавна був у власності люботинських військових обивателів (козаків). Також він додав присягу жителів с. Волоського Кута на означених свідченнях, датовану також 10 квітня³⁴. Її підписали ольшанські жителі та священник Іван Романовський, який і привів їх до присяги.

Того ж таки, 13 квітня до канцелярії надходить і доволі об'ємний рапорт від ольшанського комісара секунд-майора Василя Пономарьова³⁵, датований 11 квітня. Він твердить, що зібрав сторонніх людей і 10 квітня провів дізнання, яке показало, що той ліс віддавна належав таки ж слобожанам. Але майор Місков не підписав той обшук, позаяк підозрював окремих свідків з Дворічного Кута в упередженості.

Незважаючи на окремі розбіжності та неузгодженість дій комісарів, їхні рапорти засвідчили, що поміщики Абази самовільно «влізли» у громадське володіння лісом, який ніколи ні Шидловському, ні їм не належав і хотіли привласнити його. Нажаль рішення вотчинного департаменту у цій справі немає, а отже як вирішила влада цей спір ми не знаємо.

Але з іншої архівної справи нам відомо, що родичка Костянтина, дружина Антона Лук'яновича Абази, Марина Осипівна (уроджена Антонова) пішла іншим шляхом: не скандалу та протистояння, а полюбовної угоди з слобожанами, вигравши при цьому певні преференції. Ще у 1768 р. вона уклала мирову угоду про розмежування володінь в

тому ж таки люботинському лісі³⁶. З матеріалів її справи дізнаємося, що впродовж 10 червня-1 серпня 1768 р. Марина Осипівна разом із синами Григорієм та Іваном Антоновичами Абазами розмежувала свої землі з сусідами³⁷. Насамперед з поміщиками – відставним полковим осавулом Андрієм Гавриловичем Петровським і сотником Семеном Григоровичем Романовським, а також з обивателями військових слобід Люботина і Пересічного³⁸, інтереси яких представляли виборні від товариства люди. Розмежування провів вахмістр Федір Гаврилович Петровський (брат Андрія)³⁹. Межування відбувалося в Слобідсько-Українській губернії, Харківського повіту, Валковського комісарства в люботинських та пересіченських дачах⁴⁰. Але у випадку з поручиком Костянтином Абазою домовитися не вдалося – бо не було доброї волі, а лише бажання збагатитися. Хоча власне йшлося про ті ж самі землі, які знаходилися поряд.

Старший син скандального Костянтина Івановича, поручик Дмитро Абаза (1767–1838) народився в Дворічному Куті, певний час служив у Ростові-на-Дону і навіть був депутатом від дворянства Ростовського повіту Катеринославської губернії (19.05.1805). Деся у 1800 р. він одружився з донькою надвірного радника, лікаря Івана Антоновича Де-Тейльса (1748–1796) Анастасією (від його першого шлюбу). Цей мар'яж не був випадковий: старший брат Івана Антоновича Олександр Де-Тейльс уже був одружений з Анною Матвіївною Абазою. Дмитро Костянтинович мав трьох синів: Константина (28 серпня 1804 р. н.), Івана (1808 р. н.) та Григорія (29 вересня 1814 р. н.). Двоє з них стали поміщиками нашого Верхньодніпровського повіту, куди потрапили завдяки успадкуванню маєтностей згаданої бездітної родички Анни Де-Тейльс, поміщиці сіл Олександрівки та Ганнівки.

³⁶ ЦДІАК. Ф. 1710. Оп. 2. Спр. 466. А. 3–8.

³⁷ ЦДІАК. Ф. 1710. Оп. 2. Спр. 1606. А. 3–8.

³⁸ Пересічне – нині смт Солоницівської територіальної громади, Харківського району, Харківської області.

³⁹ ЦДІАК. Ф. 1710. Оп. 2. Спр. 466. А. 3.

⁴⁰ ЦДІАК. Ф. 1710. Оп. 2. Спр. 466. А. 4–8.

³² ЦДІАК. Ф. 1710. Оп. 2. Спр. 1606. А. 10–10зв.

³³ ЦДІАК. Ф. 1710. Оп. 2. Спр. 1606. А. 11–11зв.

³⁴ ЦДІАК. Ф. 1710. Оп. 2. Спр. 1606. А. 9.

³⁵ ЦДІАК. Ф. 1710. Оп. 2. Спр. 1606. А. 12–13.

Анна (іноді Анісія) Матвіївна належала до роду Лук'яна (Лукула) Ілліча Абази та Єлени Стурдзи і була донькою Матвія Івановича Абази (у свою чергу сина Марії Іванівни Граб'янки/Гребінки). Її першим чоловіком (на Ю. 05. 1791 р.) був надвірний радник, штабний лікар Олександр Антонович Де-Тейльс, який тривалий час служив відповідальним урядовцем у чині полковника у Градізькому та Олександрійському повітах Новоросійської губернії. Означене дозволило йому наприкінці 1780 р. отримати у рангову дачу під заселення 1800 дес. землі на захід від с. Попельнастого, де він невдовзі поселив село Олександрівку (або Докторовку), яку назвав на свою честь. Означене засвідчують архівні документи – матеріали ревізій та описів.

Згідно з відомістю від 13 квітня 1781 р. відведення землі ще не було і такого поселення не існувало⁴¹. Але земельна дача вперше була відмежована того ж таки 1781 р. і складала 1800 дес. всієї землі⁴². У 1782 р. відбулося друге межювання для поселення с. Олександрівки, в якій по 4-й ревізії значилося 6 жителів: в Крюківському повіті Новоросійської губернії «в округе Краснокамнянской во владельческой слободе Александровке полковника Детейльса 3 муж. и 3 жен. пола душ»⁴³. За відомістю початку 1784 р. уже в Олександрійському повіті Катеринославського намісництва «деревня Александровка доктора Тейлса и жены его, 1800 дес. всей земли, да поселенных 20 муж. и 10 жен. пола душ»⁴⁴.

Між 1791–1795 рр. Олександр Антонович помер, бо за 5-ю ревізією 1795 р. власницею маєтку уже аж у 137 душ (80 чоловіків та 57 жінок) в Катеринославському повіті була лише Анна Матвіївна Детейльсова. Схоже також, що по смерті першого чоловіка вона пішла заміж вдруге – за його брата, теж лікаря і надвірного радника Івана, бо у відомості 1800 р. (за матеріалами п'ятої ревізії) зазначено, що в Новоросійському

повіті Новоросійської губернії «сельцо Александровка надвального советника Ивана Детейльса жены, 1770 дес. удобной, 30 дес. неудобной, отводилась в 1781 и в 1782 гг., ежегодный платеж поземельных денег с каждой десятины в год 2 ½ коп., по числу земли следовало населить душ мужеска полу 59 чел., состоит населенных 63 муж. и 42 жен. пола душ, против количества земли превосходит на 4 чел.»⁴⁵. З означеного робимо висновок, що на 1800 р. Анна Матвіївна була вже вдруге вдовою Детейльсовою. Позаяк нам точно відомо, що Іван Антонович 21 серпня 1796 р. помер.

У 1804 р. вона названа вдовою надвірного радника, за якою впродовж 1805–1824 рр. у Верхньодніпровському повіті вже записані два села: Ганнівка та Олександрівка (Докторовка), а при них 1991 дес. придатної землі. Цікаво, що 4.11.1805 р. дачу знову (вже втретє) межював землемір Калмиков. Очевидно, йшлося про поселення нового населеного пункту – «деревни Анновки», яку власниця назвала на свою честь.

Поселені через яруги, на значній відстані одне від другого, обидва села розташувалися просто на межі з Олександрійським повітом: Олександрівка над яром Кам'янистим (Кам'янським) біля протоку Попельнастого, а Ганнівка в яру Широкому, який ішов до с. Попельнастого. Ганнівки давно не існує, про неї нагадує лише урочище в балці на захід від Попельнастого Олександрійського району Кіровоградської області. Олександрівка – «колись Дохторове та Тарас Шевченко», нині с. Тарасо-Шевченкове Попельнастівської сільської громади Олександрійського району Кіровоградської області, на захід від с. Попельнастого.

На 30.07.1824 р. «сельцо» Олександрівка «с деревней»⁴⁶, на генеральній дачі № 79, відмежоване 4.11.1805 р. землеміром Калмиковим, належало «надвальной советнице Анне Матвеевой дочери жене Детейльсовой». За нею там значилося 1991 дес. і 1854 кв. саж. землі. Тобто,

⁴¹ ДАДО. Ф. Р-4540 (Дніпропетровська обласна редколегія «Історії міст і сіл Української РСР»). Оп. 1. Спр. 1044-А (том 1). Копії документів за 1767, 1781–1794 рр. виявлених в центральних державних архівах СРСР з історії міст і сіл Катеринославщини. А. 4–5.

⁴² РГАДА. Ф. 1356 (Межевая экспедиция). Оп. 2. Геометрической Генеральной план Екатеринославской губернии Верхнеднепровского уезда Межевой канцелярии в отделении чертежной. Часть V. Дача № 79.

⁴³ Інгульський степ. Збірник. Випуск 3. Київ: Ярославів Вал, 2018. С. 313.

⁴⁴ Інгульський степ. Вип. 3. С. 269. № 232.

⁴⁵ ДАХрО. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 51. Ведомость № 1 о розданных от бывших генерал-губернатора, губернаторов и губернских канцелярий под население помещикам Новороссийской губернии землях. № 194.

⁴⁶ Визначення «деревня» вказує на те, що саме тут знаходилася садиба, в якій жила поміщиця.

вона була вдовою і їй повністю належала вся рангова дача, яка після третього межування складала вже більшу кількість землі (порівняно з 1800 дес. попередніх межувань). Після 1861 р. територію дачі розмежовано аж на 7 ділянок-землеволодінь⁴⁷.

Від шлюбу з О. А. Де-Тейльсом у Анни був лише один син, неодружений Михайло Де-Тейльс (1788–1812), поручик, який загинув у Бородинській битві. За другим же заміжжям вона стала мачухою Анастасії Іванівни Де-Тейльс, яку видала заміж за свого родича Дмитра Абазу. На початку 1827 р. Анна Матвіївна сама вийшла втретє у заміжжя за свого троюрідного брата, вдівця, губернського секретаря Петра Михайловича Кусакова – сина очільника Катеринославської межової контори колезького радника Михайла Даниловича Кусакова та Анни Антонівни Абази. Але їхній доволі вже пізній шлюб виявився бездітним.

У 1850 р. вона була жива, у третьому заміжжі і за нею, дружиною губернського секретаря Анною Кусаковою біля транзитного Кременчуцько-Херсонського тракту значилося село Ганнівка (Кусаковка), при якому 635 дес. землі, 27 дворів, 35 чол. і 48 жін. душ та 1 млин⁴⁸. По ревізії 1853 р. в Ганнівці було 83 жителі (42 чол. і 41 жін. статі). За історико-статистичними свідченнями на 1859 р. це власницьке сільце, біля балки Березнеговатої і біля криниці, а в ньому 15 дворів і 139 жителів (70 чол. і 69 жін. статі)⁴⁹. Поміщицею все ще була А. М. Кусакова.

На той час Олександрівку (Докторовку) уже успадкували сини Анастасії Де-Тейльс та Дмитра Абази Костянтин і Григорій. Сталося це у 1839 р. Тобто, Ганнівкою (Кусаковкою) Анна Матвіївна володіла до своєї смерті, а Олександрівку (Докторовку) брати поділили навпіл: основна частина, як с. Олександрівка, належала штаб-ротмістру Костянтину, а друга частина, як Олександро-Григорівка, його брату Григорію. За Григорієм Дмитровичем у 1842–1844 рр. у Верхньодніпровському повіті значилася «деревня» Олександро-Григорівка, де по 8-й ревізії

було 34 ревізькі душі, 293 дес. придатної і 79 дес. непридатної землі. У 1844 та 1858 рр. на його маєток Сенат накладав заборони через взяті кредити та боргові зобов'язання⁵⁰.

Перед 1861 р. (скасування кріпаччини) Анна Матвіївна померла у дуже поважному віці. Її помістя в Ганнівці успадкував підполковник Григорій Абаза, бо саме він у квітні 1863 р. підписав викупні та статутні угоди з місцевими селянами, які у серпні того ж року передали до головної викупної установи МФ⁵¹. Поміщик дав на 36 рев. душ по 3 дес. землі, всього відвівши 108 десятин, встановивши час викупу починаючи з лютого 1864 р.⁵² Після землевідведення і втрати селян Григорій передав маєток в управління та експлуатацію братові Костянтину, який залишився на дачі основним землевласником.

Штаб-ротмістр Костянтин Дмитрович Абаза успадкував Олександрівку ще до 1840 р. і замешкав у ній як поміщик. Бо саме там, у Докторовці, у нього народилися сини Василь (31.12.1844 р.), Іван (24.05.1846 р.) та Костянтин (19.05.1841 р.) – згодом відомі особистості та громадські діячі. За описом 1850 р. «при транзитной дороге идущей из г. Кременчуга на Херсон деревня Александровка (Докторовка) помещика штабс ротмистра Абазы, 586 дес. земли, 76 муж. и 114 жен. пола душ, 20 дворов, 2 мельницы. Имение это устроено посредственно и имеет посредственное хозяйственное заведение, садов же с коих можно бы собирать фрукты для продажи не имеет»⁵³. По ревізії 1858 р. і за описом 1859 р. це власницьке сільце, біля балки Омельника і біля ставочка, де 24 двори і 201 житель (95 чол. і 106 жін. статі)⁵⁴. Станом на 1863 р. у селі було 110 мешканців (59 чол. і 51 жін. статі). І саме Костянтин укладав із колишніми кріпаками Олександрівки викупні та статутні угоди у

⁵⁰ Общий алфавит фамилиям владельцев, имения которых находятся под запрещением с 1829 по 1865 год. Том 1. СПб.: Типография правительствующего Сената, 1867. С. 2.

⁵¹ РГИА. Ф. 577 (Главное выкупное учреждение МФ). Оп. 11 (Екатеринославская губерния). Д. 199. Абазы Г. Д. села Анновки. 23.10.1863–20.06.1864 гг. Л. 1–29.

⁵² Список населенных мест Верхнеднепровского уезда. Екатеринослав, 1902. Список населенных мест Верхнеднепровского уезда с приложением карты. Екатеринослав, 1911. Крестьянское дело в Екатеринославской губернии. Прибавление к Екатеринославским губернским ведомостям. Екатеринослав, 1862–1863.

⁵³ ІР НБУВ. Ф. V. № 3716. С. 174–207. № 270.

⁵⁴ Список населенных мест Российской империи по сведениям 1859 года. С. 72.

⁴⁷ РГАДА. Ф. 1354 (Межевая экспедиция). Оп. 114/1. Д. 691. Алфавит хранящимся в Чертежном отделе планам с книгами. Планы дач генерального и специального межевания Верхнеднепровского уезда. Часть 1. Л. 106.

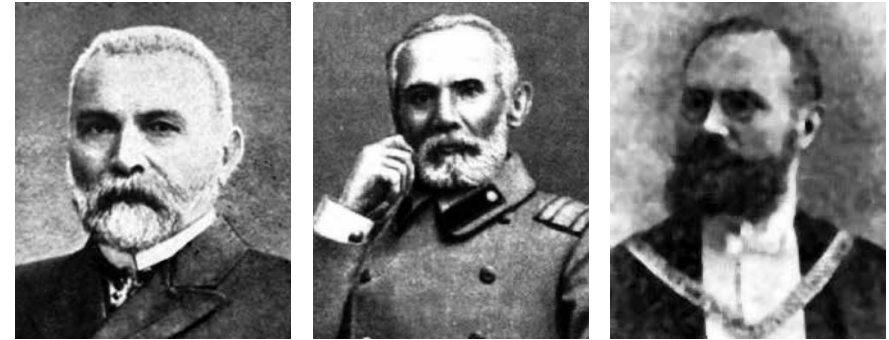
⁴⁸ ІР НБУВ. Ф. V. № 3716. С. 174–207. № 271.

⁴⁹ Список населенных мест Российской империи по сведениям 1859 года. Т. XIII. Екатеринославская губерния с Таганрогским градоначальством. СПб., 1863. С. 72.

квітні–серпні 1863 р.⁵⁵ Землі він дав на 55 рев. душ по 4 дес., відвівши всього 220 дес., визначивши час викупу з лютого 1864 р.⁵⁶ Тоді ж на його маєток за борги було накладено заборону сенатським визначенням⁵⁷.

Костянтин Дмитрович був одружений з донькою майора Софією Олександрівною фон Циглер, і мав з нею шестеро дітей. У 1879 р. він помер у своєму міському будинку у Харкові. Того ж року поміщицькі садиби та земельні маєтки батька і бездітного дядька Григорія біля Олександрівки та Ганнівки успадкували його сини Іван та Василь Костянтиновичі Абази. У земській звітності впродовж 1879–1895 рр. за штаб-ротмістром Іваном Абазою значилися 898 дес., а за штаб-ротмістром Василем Абазою 751 дес. 1813 кв. саж. землі⁵⁸.

На 10.06.1898 р. на дачі № 79 було 7 власників. Серед них біля села Олександрівки маєток Івана Костянтиновича Абази (941 дес. і 1251 кв. саж.) та колишніх селян-кріпаків цього села (235 дес.) Біля с. Ганнівки маєток Василя Костянтиновича Абази (751 дес. 1813 кв. саж.) та колишніх селян-кріпаків цього села (116 дес. 39 кв. саж.). Частина земель дачі була продана різним власникам⁵⁹. Отже, як пересвідчуємося, разом з братами Іваном та Василем Абазами було 1706 дес. землі – власне та ж дача Де-Тейльса яка складала 1800 дес. Зменшення сталося внаслідок звільнення селян, часткового продажу та за виключенням непридатної землі. Тобто, до 1917 р. Абази зберегли помістя успадковане від Де-Тейльсів. Після смерті у 1911 р. в Ялті Василя Костянтиновича, його маєток у рівних долях успадкували доньки – Надія Сундеман та Олександра Добровольська. А маєтності Івана Костянтиновича, після його смерті у липні 1916 р., теж успадкували дві його доньки – Ольга Добровольська та Аграфена Стюарт. Проте – не надовго. 26 жовтня

Нащадки поміщика Верхньодніпровського повіту Костянтина Дмитровича Абази Іван, Костянтин та Василь Костянтиновичі Абази, які народилися в селі Олександрівці (Докторовці)

Нащадки поміщика Павлоградського повіту Аполлона Никандровича Абази:

Віктор Аполлонович

Марія Вікторівна

Євген Вікторович

Анна Євгенівна

Марина Євгенівна

Тетяна Євгенівна

⁵⁵ РГИА. Ф. 577. Оп. 11. Д. 200. Абазы К. Д. села Александровки. 30.09.1863–2.03.1865 гг. Л. 1–30.

⁵⁶ Список населенных мест Верхнеднепровского уезда. 1902. Список населенных мест Верхнеднепровского уезда. 1911. Крестьянское дело в Екатеринославской губернии.

⁵⁷ Общий алфавит фамилиям владельцев. Т. 1. С. 2.

⁵⁸ Отчет Верхнеднепровской уездной земской управы за 1894 г. Верхнеднепровск, 1894.

⁵⁹ РГАДА. Ф. 1354. Оп. 114/2. Д. 176/692. Алфавит дач специального межевания Верхнеднепровского уезда. Л. 80б.

ЗМІСТ

Представники роду Абаз у Придніпров'ї кінця XVIII–початку XX ст.	3
Молдавський житничар Юрій Моцок та його нащадки в Україні.....	24
Половиця Лазаря Глоби – початок і основа сучасного міста	58
Катеринославська гімназія першої половини XIX ст. у споминах	87
Михайло Кретчмер і Катеринославська школа військових кантоністів	113
Дім Абрамовича на майдані Абрамовича у Катеринославі	122
Родина і рід Антона Синявського у світлі нових документів	140
Miscellanea: Кодацький полковник Мартин Заруба та інші	155
Документальні додатки	163
Вжиті скорочення	233

ЗАРУБА ВІКТОР МИКОЛАЙОВИЧ

Доктор історичних наук, професор

НАШЕ МИНУЛЕ

СТУДІЙ З ІСТОРІЇ УКРАЇНИ КНИГА П'ЯТА

В авторській редакції